

AMINA ŠILJAK-JESENKOVIĆ

NAŠ YUNUS/JUNUS: YUNUS EMRE, AŞIK YUNUS I BOSANSKI DERVIŞI NA TRAGU YUNUSA

Sažetak

Polazeći od narativa o popularnosti i omiljenosti ličnosti i poezije Yunusa Emrea (13. st.) kod bosanskih derviša, kako bismo utvrdili da li je zaista Yunus Emre i u kojoj mjeri bio popularan na našim prostorima, najprije smo ostvarili uvid u varijante prijepisa ilahija s mahlasom Yunus koje su se učile u sarajevskim tekijama do početka 21. stoljeća, potom u kataloge rukopisa, te u medžmue i džonkove u sačuvanim rukopisnim zbirkama, i utvrdili da je tu zastupljen zanemarljivo mali broj pjesama Yunusa Emrea i jedan nepotpun prijepis Misrijevog komentara Yunusove *šathije* “Çıkdum erik dalına”, te da se u ovim rukopisima većinom radi o varijantama pjesama sljedbenika Yunusa Emrea, pjesnika koji su koristili mahlas Yunus, ponajprije Aşık Yunusa iz Burse. Međutim, posebno nam je bilo zanimljivo uočiti sličnosti ideja i poruka zastupljenih u pjesmama Yunusa Emrea i bosanskih tekijskih pjesnika poput Hasana Kaimije i Abdulvehaba Ilhamije, što nas je potaklo na razmišljanje o “posrednom prisustvu” Yunusa u izričaju domaćih derviša-pjesnika.

Ključne riječi: Yunus Emre, Aşık Yunus, Hasan Kaimija, Abdulvehab Ilhamija, ilahije, džonkovi, medžmue

Uvidom u kataloge rukopisnih zbirki, u sadržaje arabičkih i latiničnih derviških džonkova i medžmua u posjedu sarajevskih derviša (rahmetli Mustafa Orman, Sejid Strik, Nasir ef. Misirlić i drugih), kao i sadržaje džonkova koji se čuvaju u Biblioteci Tekije Mesudije u Kačunima, te imajući u vidu autoritete sastavljača kataloga i usmeni narativ o poštovanju koje Yunus Emre, anadolski pjesnik iz 13. stoljeća, uživa među bosanskim dervišima, bilo je logično doći do pretpostavke da je Yunus, premda

i geografski i povijesno udaljen od naših prostora, s obzirom na brojnost prijepisa pojedinačnih pjesama pripisanih Yunusu Emreu u mnoštvu rukopisa koji su pripadali običnom bosanskom dervišu, bio široko prihvaćen, naime, bosanski derviši su ga smatrali svojim koliko i jednoga Kaimiju, Sirriju, Ilhamiju, Sejfiyu. U usmenom narativu posebno mjesto je zauzimala simbolički zgusnuta predaja o četrdeset godina dugoj službi Yunusovoj u Tapdukovoj tekiji, prepričavana po bosanskim derviškim krugovima.¹

S ciljem da utvrdimo koje su anadolske, rumelijske i lokalne, bosanske pjesnike čitali, prepisivali i poštovali bosanski čitaoci osmanskog perioda, posegnuli smo za rukopisnom građom, obraćajući pažnju na zastupljenost pjesnika anadolskih i lokalnih pjesnika. Uočili smo da se u GHB čuvaju tri prijepisa Nesimijevog Divana. Zanimljivo je da ni u jednoj bosanskohercegovačkoj rukopisnoj zbirci nismo naišli na prijepis cjelovitog Yunusova Divana ili cjelovitog izbora Yunusovih pjesama, izuzimajući spomen na jedan necjelovit rukopis Orijentalnog instituta (svega deset lista *Divana*), o čemu će kasnije biti više govora. U velikom broju medžmua i derviških džonkova sačuvani su prijepisi pojedinačnih pjesama tesavvufskih pjesnika, i to, što je posebno zanimljivo, kako vidimo iz medžmue koju je 1256/1840–41. godine prepisao Salih Emin iz Sarajeva, uz poeziju bosanskih sufijjskih pjesnika poput Ilhamije, Kaimiije, Gaibije, Rušdije, Mejlije, nalazimo i pjesme anadolskih tekijjskih pjesnika poput Ešrefoglua Rumija, Yunusa, Aziza Mahmuda Hudajia, Pira Sultana Abdala, te Nesimija.² Ovdje želimo skrenuti pažnju na zastupljenost pojedinih pjesnika po broju pjesama u različitim formama: U rukopisu R. 6820. Yunus je zastupljen sa 15 pjesama, Ilhamija sa 7 pjesama na turskom i bosanskom, Sirrija sa 10 pjesama, Nesimi sa 5 pjesama, Ešrefoglu Rumi sa 3 pjesme... U istom katalogu je Yunusova poezija registrirana još u 18 medžmua ove rukopisne zbirke, dok je, usporedbe radi, Bakijeva poezija registrirana u ukupno 30

¹Nekoliko varijanti ove predaje šire vidjeti: Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divan: Risalet'ün-Nushiyye*, H Yayınları, İstanbul, 2008, 33-35; Mustafa Tatcı, *Jezik Ljubavi: Yunus Emre*, prijevod sa turskog: dr. Amina Šiljak Jesenković, Predsjedništvo Kulturnog Centra Atatürk, Ankara, 2021, 47-53.

²*Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, obradio: Fehim Nametak, Svezak četvrti, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini; Al-Furqān – Fondacija za islamsko naslijeđe London, Sarajevo – London, 1998, 280-281.

rukopisa, Busirijeva u 16, Džamijeva u 15, Nesimijeva u 14, Fuzulijeva u 13 te Hafizova u 5 rukopisa. U međžmuama i džonkovima koji su se čuvali u Orijentalnom institutu prije njegova spaljivanja s četničkih položaja 1992, a o čemu svjedoči *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta – lijepa književnost*,³ koji su Salih Trako i Lejla Gazić sačinili prije agresije na Bosnu i Hercegovinu, Bakijeva poezija je bila zastupljena u 21 rukopisu, Aziza Mahmuda Hudajia u 18, dok je Nijazija Misrija bila u 14, Junusa Emrea (?) u 13 rukopisa, Nesimijeva i Hajalijeva u po 11, a Fuzulijeva i Sabitova u po 6 rukopisa. Prema ovom katalogu koji ostaje kao jedini svjedok rukopisne književne građe spaljene 17. maja 1992. godine, rukopis koji je bio zaveden pod brojem 2425, i u kojem je bilo sačuvano svega deset od 155 listova, kako je to bilo naznačeno u njegovom sadržaju, sadrži gazele koji se završavaju na elif i ba, a počinje poznatim Yunusovim gazelom čiji prvi bejt glasi:

*Benem ol 'ışk bahrîsi denizler hayrân bana
Deryâ benüm kasr ider Dost oldı seyrân bana*⁴

Prema istom katalogu, Yunusove pjesme su bile zastupljene u još nekoliko rukopisa: (3065-2, 32-41, pod naslovom *İlahiyat-i Yunus Emre*, s. 74, 2975 – s. 550; 3996-L.30-33, s. 295; 1848, s. 297; 504 2ab, s. 300-301; 4689 na pet mjesta u međžmui prijepisi Yunusovih pjesama, s. 301-304; 3062, s. 304; 4652 L6b-12a dvije pjesme Yunusa Emrea, te na L16ab tužbalica o pogibiji Hasana i Husejina, pretpostavljamo da se radi o pjesmi Aşika Yunusa koja počinje stihom *Şehitlerün serçeşmesi Hasan'ula Hüseyndür*, s. 305-306; 2441 2ab, s. 310; 4087, s. 313, 3199 s. 314; 400 L.83a dvije ilahije Yunusa Emrea, s. 326; 2539, s. 330; 2975, s. 331; u međžmui ilahija koja se vodila pod brojem 4759 na pet mjesta prijepisi pjesama s mahlasom Aşika Yunusa, Dervişa Yunusa, Yunusa i ponovo Aşika Yunusa, s. 332; 3216 i 2600 prijepisi pjesama s mahlasom Aşika Yunusa i Yunusa Emrea, s. 333; 4507, s. 334). Jasno, ovdje nije moguće

³ Salih Trako, Lejla Gazić, *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta: lijepa književnost*, Posebna izdanja XX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1997.

⁴ U Tatcijevoj transliteraciji prema kritičkom izdanju ovaj misra glasi: *Deryâ benüm katremdür zerreler 'ummân bana*.

utvrditi o kojim se pjesmama kojega Yunusa radi, kao ni o kakvim varijantama ovih pjesama.

S ciljem da utvrdimo koje su to pjesme Yunusa Emrea bile popularne na našim prostorima, te ukažemo na njihove varijante ovdje, krenuli smo u usporedbu ovih tekstova s tekstovima koje je u više od trideset godina istraživanja kritički obradio dr. Mustafa Tatçı. Naime, valja naglasiti da je Tatçı na osnovu jezika i stila uspio razdvojiti pjesme čiji je autor Yunus Emre od pjesama njegovih sljedbenika, najprije Aşık Yunusa iz Burse koji je živio u 15. stoljeću, kao i drugih pjesnika koji su koristili mahlas Yunus.⁵ Među stotinjak ilahija koje smo transliterirali i prepjevali na osnovu džonkova naših spomenutih derviša, 17 ih je bilo s mahlasom Yunusa. U donjoj tabeli donosimo prvi stih ili prvu strofu ilahije iz medžmua koje smo koristili i podatke o inačici te ilahije prema istraživanjima Mustafe Tatčija, a ako se radi o većim razlikama u tekstu, donosimo transliteraciju cijele pjesme.

Prvi stih ilahije u džonkovima bosanskih derviša	Identitet autora prema istraživanjima Mustafe Tatčija
<i>Aşkun ile aşıklar yansun ya Resulallah</i>	M. Tatçı, <i>Yunus Emre, Divan Risaletü'n Nüşhiye</i> , H Yayınları, II baskı, 2011; "Aşık Yunus'tan seçmeler", Şiir 26, 436.
<i>Ali sancağını almış elüne</i>	M. Tatçı, <i>Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri</i> , Kültür Bakanlığı, 1991, 17. <i>Ali almış sancağını eline – çekilip giderler mahşer yerine.</i>
<i>Arayı arayı bulsam izüni</i>	M. Tatçı, <i>Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri</i> , Kültür Bakanlığı, 1991, 206.
<i>Aşık oldum ben Allah'ın adına</i>	M. Tatçı, <i>Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri</i> , Kültür Bakanlığı, 1991, 59.
<i>Bir gice Mühammed'e Çalabdan geldi Burak</i>	M. Tatçı, <i>Yunus Emre Divanı – Tenkitli Metin</i> , Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, 143-144; M. Tatçı, <i>Yunus Emre ile Aşk yolculuğu Hayatı ve Seçme Şiirleri</i> , H Yayınları, İstanbul, 2015, 182-184; M. Tatçı, <i>Yunus Emre, Divan Risaletü'n Nüşhiye</i> , H Yayınları, II baskı, 2011, 169-170.

⁵ Şire vidjeti: M. Tatçı, *Yunus Emre Divanı – Tenkitli Metin*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990; M. Tatçı, *Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991; M. Tatçı, *Yunus Emre ile Aşk yolculuğu Hayatı ve Seçme Şiirleri*, H Yayınları, İstanbul, 2015, 182-184; M. Tatçı, *Yunus Emre, Divan Risaletü'n Nüşhiye*, II baskı, H Yayınları, İstanbul, 2011.

<i>Bügün bir mecliste ben neler gördüm Uyudum uyandum hep ayan gördüm</i>	Inačicu ove pjesme nismo pronašli u izdanjima Yunusova Divana.
<i>Bu bir dertdür ki anılmaz Buna meydan-ı aşk dirler</i>	M. Tatçı, <i>Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri</i> , Kültür Bakanlığı, 1991, 6; M. Tatçı, <i>Yunus'un Gül Bahçesinden</i> , TOBB, 2013, II, 'Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri', 666-667.
<i>Dolap niçün inilersin Derdüm vardır inilerem</i>	M. Tatçı, <i>Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri</i> , Kültür Bakanlığı, 1991, 100-101; M. Tatçı, <i>Yunus Emre, Divan Risaletü'n Nüşhiye</i> , H Yayınları, II baskı, 2011, 446-447.
<i>Didi Aşık Yunus bir gün ölürsün Bir ayak üstünde bin yıl durursun Aceb سوالini nice virürsün Ölüm sana sana çare bulunmaz Niçün ölüm sana derman bulunmaz</i>	M. Tatçı, <i>Yunus Emre Divanı</i> , 2019 baskısı, H Yayınları, Aşık Yunus ve diğer Yunusların şiirleri, No 68.
<i>Ölümden kaçarsan tutarlar seni Haramiler gibi soyarlar seni Bir karanlık yirekoyarlar seni Ölüm sana sana çare bulunmaz Niçün ölüm sana derman bulunmaz</i>	1. Gözümden kanlu yaş akıdan sensün Ölüm sana niçün dermân bulunmaz 'Aklumu fikrümü tagıdan sensün Ölüm sana niçün dermân bulunmaz
<i>Aşık Yunus hasta iken söyledi Görüp aşkın deryasına boyladı Bakın dostlar bana ölüm n'eyledi Ölüm sana sana çare bulunmaz Niçün ölüm sana derman bulunmaz</i>	2. Dâvud'ı tahtından indüren sensin Koyunu kuzudan ayıran sensin Genci vü kocayı götüren sensin Ölüm sana niçün dermân bulunmaz
	3. Bugünkü toganlar gine tolanur Kimi ağlar kimi yaşın silinür Cümle dertlilere dermân bulunur Ölüm sana niçün dermân bulunmaz
	4. Yunus Dedem bunu böyle söyledi Daldı 'ışkun deryasına boyladı Görün dostlar ölüm bana neyledi Ölüm sana niçün dermân bulunmaz

<i>Ey enbiyalar serveri, ey evliyalar rehberi</i>	M. Tatçı, <i>Yunus Emre Divanı</i> , 2019 baskısı, H Yayınları, Aşık Yunus ve diğer Yunusların şiirleri, No 13.
<i>Ey ins ü can peygamberi ehlen ve sehlen merhaba</i>	
<i>Allahu ekber şa'nuhu, subhanuhu, sultanuhu, kad caena burhanuhu, ehlen ve sehlen merhaba</i>	<i>Ey enbiyâlar serveri ey evliyâlar rehberi</i> <i>Ey ins ü cân peygamberi ehlen ve sehlen merhabâ</i>
<i>Cümle nebiler geldiler payına yüzler sürdiler</i>	<i>Sen cânlarun cânânısın dertlülerün dermânısın</i> <i>'Âlemlerün sultânısın ehlen ve sehlen merhabâ</i>
<i>Hakk'ı seninle buldılar, ehlen ve sehlen merhaba</i>	<i>Sen oldun mahbûb-ı Hudâ itme şefâ'atden cüdâ</i> <i>Ahmed Muhammed Mustafâ ehlen ve sehlen merhabâ</i>
<i>Peygamber idin ol zaman yogidi alemde nişan</i>	<i>Dervîş Yûnus söyler sözi mahşerde süreler bizi</i>
<i>Kurban sana baş ile can, ehlen ve sehlen merhaba</i>	<i>Mahşerde kurtar sen bizi ehlen ve sehlen merhabâ</i>
<i>Sen canların cananısın alemlerin sultanısın</i>	
<i>Dertlülerin dermanısın ehlen ve sehlen merhaba</i>	
<i>Sensin ol mahbub-ı Huda etme şefaatten cüda</i>	
<i>Ahmed Muhammed Mustafa ehlen ve sehlen merhaba</i>	
<i>Yunus cemalin görelî payına yüzler süreli</i>	
<i>Yolina canlar vireli ehlen ve sehlen merhaba</i>	
<i>Ya merhaba, dost merhaba, ehlen ve sehlen, merhaba</i>	
<i>Gelün iy aşıklar gelün</i>	M. Tatçı, <i>Yunus'un Gül Bahçesinden</i> , TOBB, 2013, II, 'Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri', 697
<i>Bu menzil bir dağa benzer</i>	
<i>Nazar itdüm bu dünyaya</i>	
<i>Kurulmuş durağa benzer</i>	<i>(Be aşıklar be sadıklar bu menzil uzağa benzer / Nazar kıldum şu dünyaya, heman ki tuzağa benzer)</i>

<i>İlham ile dün gice Seyr itdüm Muhammed'i</i>	M. Tatçı, <i>Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri</i> , Kültür Bakanlığı, 1991, 181-192; M. Tatçı, Yunus Emre, <i>Divan Risaletü'n Nüşhiye</i> , H Yayınları, II baskı, 2011, 471-472.
<i>Yeşildür sancağı Nurdan alemi Gel ölüm gelmeden evvel Tedarik eyle Gezdiğin yerlerde Hakk'ı zikreyle</i>	M. Tatçı, <i>Yunus Emre Divanı</i> , 2019 baskısı, H Yayınları, Aşık Yunus ve diğer Yunusların şiirleri, No 208. <i>Yeşildür sancağı nürdan 'alemi Delilsüz çıkılmaz yollar harâmî Delilüm Kur'an'dur şeyhüm Bilâli Gel ölüm gelmeden tedârik eyle Gezdiğün yerlerde Hakk'a zikr eyle</i>
<i>Ko beni yanayım şeyhim eşiginde Dönmezem şeyhimden, yana döneyim</i>	M. Tatçı, <i>Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri</i> , Kültür Bakanlığı, 1991, 91. (<i>Ko ben şeyhün eşiginde yatayım dönmezem şeyhimden niye döneyim</i>); M. Tatçı, Yunus Emre, <i>Divan Risaletü'n Nüşhiye</i> , H Yayınları, II baskı, 2011, 444-445.
<i>Mülk-i bekadın gelmişem Fani cihanı n'eylerem Ben Dost cemalın görmüşem Hur-i cinanı n'eylerem</i>	M. Tatçı, <i>Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri</i> , Kültür Bakanlığı, 1991, 88.
<i>Şehitlerin serçeşmesi Enbiyanın bağı, başı Evliyanın gözü yaşı Hasan ile Şah Hüseyin'dür</i>	M. Tatçı, <i>Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri</i> , Kültür Bakanlığı, 1991, 47-48; M. Tatçı, Yunus Emre, <i>Divan Risaletü'n Nüşhiye</i> , H Yayınları, II baskı, 2011, 431-432.
<i>Seyyah olup şu alemi ararsan 'Abdü'l-kadir gibi bir er bulunmaz</i>	M. Tatçı, <i>Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri</i> , Kültür Bakanlığı, 1991, 61-62.

Kako vidimo iz ove tabele, od 17 ilahija s mahlasom Yunus, samo je jedna po nalazima M. Tatčija ilahija Yunusa Emrea. Također, važno je ukazati i na činjenicu da je Tatçı u više od trideset godina bavljeno Yunusom, svako novo kritičko izdanje od 1991. do 2021. dopunjavao tekstovima koje bi u tom periodu pronašao u rukopisnoj građi, izdvajajući pjesme za koje bi utvrdio da su djelo Yunusa Emrea, i one čiji je autor Aşık Yunus iz Burse ili neki drugi Yunus. Zanimljivo je i koje su sve promjene u tekstu uočljive u Yunusovim ilahijama zapisanim ovdje, u odnosu na one koje je u kritičkim izdanjima objavio Tatçı, kao i okolnosti pod kojim su nastale ove promjene tokom putovanja pjesme od Anadolije 15. stoljeća do Bosne

20. stoljeća. Premda su ove promjene u bosanskim varijantama prouzročile djelimični gubitak autentičnosti, semantičke slojevitosti i dubine teksta, moramo naglasiti da su ti tekstovi i u ovim bosanskim zapisanim varijantama zadržali svoju temeljnu ideju i poruku. Lekseme izvornoga teksta koje su se običnom bosanskom dervišu činile nepoznatim zamijenjene su jedinicama frekventnim i poznatim i u krugovima koji nisu savršeno vladali turskim jezikom. Kerima Filan u svojoj knjizi *Turski jezik u Bosni* ističe ulogu tekija u učenju turskog jezika, ukazujući prvenstveno na prepisivačku djelatnost, a potom i na sohbeta na kojima su se čitala i tumačila neka djela kao priliku da se tu ovlada određenim korpusom turskoga jezika.⁶ Također valja imati u vidu da su vjerski i tesavvufski pojmovi, termini preuzimani preko turskog u bosanski jezik, i kao takvi ulazili u primjenu kod govornika bosanskoga jezika. Otuda jedinice koje bosanski govornik u izvornim varijantama nije prepoznavao kao bliske njegovu diskursu bivaju zamijenjene nešto frekventnijim i prisutnijim u njegovu poznavanju turskoga jezika: *dert*, *meydan*, *ışk*, *müfti*, *kadı*, *münkir*, *karga*, *kuzgun*, *oğul*, *kız*, *ağla-*, *gül-*. Prisustvo ovih leksema preuzetih iz turskog u jezičnom znanju bosanskoga derviša odrazit će se i u prvim prijevodima Aşika Yunusa iz pera Adem-bega Karađozovića. (*Ilhamom sam sinoć ja, sejrio Muhammeda, U dergahu mog srca (Allah) sejrio Muhammeda / Na glavi mu amame, zelen ćulah o rame / Jalum daje na sve strane (Allah) sejrio Muhammeda / Iz pregršća Muhammed napojio sav svijet / Od Hakka je inajet (Allah) sejrio Muhammeda / U safov'ma meleki sejrili Muhammeda / I ja s njima tu bijah (Allah) sejrio Muhammeda / Yunus muradu stiže, zevk u safaluk viđe / Aşik maşuka nađe (Allah) sejrio Muhammeda; Zašto ječiš moj dolape, ja dert imam pa ti ječim...; Ostavi me da gorim na pragu mog šejha...*)

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci pronalazimo ga u sljedećim rukopisima: medžmua 6825, prepisivač Salih Emin, Sarajevo 1256/1840-41, 9 pjesama s mahlasom Yunus; 3214, kraj XIX st., nepoznat prepisivač, mjesto i godina prijepisa; medžmua 6820, godina 1323/1905, 15 pjesama s mahlasom Yunus; medžmua 6828 (prijepis iz 1908), vlasnik Hafiz Asim Safa Sirćo iz Sarajeva; medžmua 6829, vlasnik Hafiz Asim Sirćo; medžmua 6839, isti vlasnik, nepoznat prepisivač; medžmua 5681, nepoznat

⁶ Kerima Filan, *Turski jezik u Bosni*, Connectum, Sarajevo, 2017.

prepisivač, kraj XVIII ili početak XIX st., vlasnik Muhammed b. Sulejman Rušdi; medžmua 5727, prepisivač es-Seyyid Hamid Krimi, godina 1222/1807; 5984 – medžmua iz 1186/1772, sastavljači pjesnik Hüseyini i pjesnik Tıfli Mostari, Yunusove pjesme na V108 a; medžmua 5292, vlasnik Hadži Bektaşi Derviš Abdullah; medžmua 5354 *Mecmua-i ilahiyat*, nepoznat prepisivač, datum i mjesto prijepisa; medžmua 1985 (Yunus na V4b); medžmua 3219, čiji je sastavljač Ali Šerif Faginović (Ali Šerif Faginevi), sastavljena između 1291. i 1329. (1874–1906) u kojoj su zastupljeni autori: Dimyati, İmam Busiri, Abdülkadir Geylani, Ebu Bekir es-Siddik, Ali Šerif Faginović Sarajlija (Saraybosnalı Ali Šerif Faginevi), Mevlana, jedna mevludska kasida (*Kaside-i Mevlid-i şerif*), Ruşeni, Yunus, Eşrefoğlu, Nesimi, Kaimi, Şemsi, Niyazi, Sezayi, Feyzi, Şeyh Cemal Halveti, Seyfi, Sırri, İlhami, Şem’i, Meyli, Kuddusi, Hakki, Şeyh-zade, Şeyh Arif Sidki, İbrahim, Şevki, Nasuhi, Eroğlu, Hamdi, Hakki, Kadiri, Nazifi, Şems-i Tebrizi, Hafız Şirazi; medžmua 3229, sačinjena krajem XIX ili početkom XX stoljeća, vlasnik Mevlevija Muhammed, sin Behaije sina sejjida šejha Sirrije s Oglavka (Mevlevi Muhammed Seid-i şeyh Sırri-zade Behai an Oglavak); medžmua br. 3227, Muhibbi, Mehmed Meyli i Yunus, sastavljač / prepisivač Hevai Defderdari-zade, kraj XIX ili početak XX st.; 3228, XIX yy, 94 Varak, Ruşeni, Yunus, Recai, Kaimi, Niyazi; medžmua 3218, pjesnici: Yunus, Seyfullah; 5658 V40 a Niyazi-i Mısri *Şerh-i Gazel-i Yunus Emre* (nepotpun komentar; u rukopisu zastupljen komentar prvih pet bejtova, zaključno sa bejtom *Bir sinek bir kartalı urdu yire-Yalan değül gerçektir ben de gördüm tozunu*, dok nedostaje komentar narednih osam bejtova ove neprozirnice), sastavljač Muhuddin Muhammed, vaiz GH džamije, (godina? 1732–33?); 7172 İlahiyat: Baki, Yunus, Nuri, Nesimi, Suzi, 19. st.(?), nema podataka o prepisivaču, mjestu i datumu prijepisa, kao ni vlasniku rukopisa; kodeks 5492, 11a-19b ilahije sljedećih autora: Eşrefoğlu, Hacı Bayram Veli, Yunus, Niyazi-i Mısri, Nuri, Sezayi.

U Zbirci Bošnjackog instituta, u medžmui Ms. 433, 32 lista, zastupljene su pjesme sljedećih autora: Gafuri, Eşrefoğlu Rumi, Niyazi, Derviş Himmet, Nuri, Itri, Mahvi, Sırri, Hüdayi, Nazmi, Derviş Yunus, Nizami, Cemali, Nakşi, Süleyman Çelebi, Muammayi. Jedan dio ovog rukopisa sačinjen je u XVI i XVII stoljeću, a drugi dio kasnije. Prepisivači, mjesto

i vrijeme prijepisa su nepoznati. U medžmui 421 zastupljene su pjesme sljedećih autora: Yunus, Hüdayi, Cemali, Niyazi, Şemsi, Nesimi, Vahdeti, Nakşi, Aşık Ömer, Gafuri, Sultan Murad, Nuri. U kodeksu 808/5-34b nalazi se pjesma Yunusa Emrea koja počinje bejtom *Benem ol ışk bahrisi denizler hayran bana, derya benüm katremdür; zerreler umman bana*; šah bejt u ovom prijepisu različit je u odnosu na kritičko izdanje Tatcija: *Yunus bu halk içinde eksiklüğün Hakk bilür, divanedür çağırur dervşluk büthan bana...*⁷ U medžmui 957, koju je sastavio melevijski šejh Ruhi Šehović (v. 1924), na listu 17b je jedna pjesma koja se pripisuje Yunusu, također ilahije Seyyida Nizamija, Muhyija, Eroğlua i Kaimije. U medžmui 974 *İsm-i sübhan virdin mi var* je ilahija Aşika Yunusa koja se pripisuje Yunusu Emreu.

U rukopisnoj zbirci Historijskog arhiva Sarajeva nalazimo sljedeće rukopise s mogućim pjesmama Yunusa Emrea: kodeks 688/2-5a: *Kerbela 'nun ta içinde nur akar siyah saçunda*. 5b: *Derviş Yunus Dünya fani – senden evvel gelen kani Sekiz cennetün sultanı Hasan ile Hüseyndür*;⁸ kodeks 615/2-3a, s poznatom pjesmom Aşika Yunusa koja počinje stihovima: *Şol cennetin ırmakları akar Allah diyü diyü çıkmış islam bülbülleri öter Allah diyü diyü*, a završava: *Yunus Emrem var yarına koma bugünü yarına Yarın Allah didarına varam Allah diyü diyü*;⁹ kodeks 392/1 (paginacija po stranicama), str. 4, gazel Yunusa Emrea ***Tehi sanmasiz bizi Dostum yüzün görüp geldüm – Baki dost ruzi-gar, Dost ile sürüp geldüm... Yunus hod pinhan idi suret değışüp geldüm (Tehî görmen siz beni dost yüzün görüp***

⁷ Pjesma koja se u kritičkom izdanju nalazi pod brojem 12. *Benem ol 'ışk bahrisi denizler hayrân bana Deryâ benüm katremdür zerreler 'ummân bana*; posljednji bejt *Yûnus Emrem bu yolda eksikligin bildürür – Mest oluban çağırur dervşlik bühtân bana*, V. M. Tatçı, *Yunus Divanı...* 2011, 95-96.

⁸ Vrlo popularna mersija, odnosno, kako to bosanski derviši zovu, *matemska ilahija*, u ovom rukopisu je zabilježena u nešto izmijenjenoj formi. Prema ostalim primarnim izvorima i kritičkim izdanjima, ova pjesma koju Tatçı svrstava u pjesme Aşika Yunusa i drugih Yunusa, počinje strofom: *Şehîdlerün ser-çeşmesi Hasan'ıla Hüseyin'dür 'Aşıklarun gözi yaşı Hasan'ıla Hüseyin'dür*. V. M. Tatçı, *Yunus Divanı...* 2011, 431-432.

⁹ Mustafa Tatçı, *Divân-ı İlahiyât, Risaletü'n-Nüşhiyye, Aşık Yunus*, H Yayınları, İstanbul, 2021, 2.c., 677-678. Posljednja strofa prema ovoj transkripciji glasi: *Miskin Yunus var yarına koma bugünü yarına Yarın Hakk'un didarına varur Allah diyü diyü*. Tatçı u rukopisu DAY nalazi varijantu: *Yunus eydür ben de varsam Hakk'un cemalını görsem Nurdan Buraklara binsem Gezsem Allah diyü diyü*.

geldüm / Bâkî devrân-rûzigâr dostıla sürüp geldüm – Yalunuz Sübhân 'ıdı peygamberler cânıdı Yûnus hod pinhânıdı sûret degşürüp geldüm);¹⁰ isti kodeks, str. 7: *Yalancı dünyada haldaş kim olur Hakkı seven ışk u tevhide gelsün – Mevlam nazar eyle Yunus haline Hakkı seven ışk u tevhide gelsün*;¹¹ na str. 9 pjesma poznata pod nazivom *Bülbül kasidesi* (Kasida o slavuju) *İsm-i sultan virdin mi var, bağçelerde yurdun mu var*,¹² na listu 11 *Aceb lütfiün seherinde*,¹³ list 20-21 *Şol alemde seyyah olup ararsan*,¹⁴ list 120b *Cümle kuşlar uyanmadan*;¹⁵ kodeks 277/5 na 105b-106a *Bülbül kasidesi*, koja prema ovom rukopisu počinje stihovima *İsm-i sultan virdin mi var, bağçelerde yurdun mu var bencileyün derdün mü var garip garip ötme bülbül*, a završava *Yunus vücüdüün pek (?) dirken cihanda mislüm yok dirken seher vakti Hakk'a (?) dirken gerib garib ötme bülbül derdi derde katma bülbül ötme bülbül ötme bülbül*;¹⁶ 277/7 na 120 b: *Cümle kuşlar uyanmadan uyan vakt-i seher oldı can gaflet (?) boyanmadan uyan vakt-i seher oldı*,¹⁷ rukopis 277/8 na 121b *Dertli dolap*; na listu 250 *Mülk-i Bekadan gelmişem*; kodeks 138, list 15a, naslov *İlahi fi makamu Mahur* (ilahija u makamu mahur) *Aceb benüm canum azad ola mı Ya Rabb*.¹⁸

Nakon što smo utvrdili da se radi o vrlo malom broju tekstova koji su zaista djelo Yunusa Emrea, te da većina pjesama koje se pripisuju Yunusu Emreu predstavljaju djelo Aşika Yunusa iz Burse ili drugih Yunusa, vraćamo se na pitanje otkuda dolazi narativ o Yunusu kao jednom od

¹⁰ V. M. Tatçı, *Yunus Divanı...* 2011, 208-209.

¹¹ Inačicu ovoga teksta nismo našli niti u jednom objavljenom kritičkom izdanju *Divana* Yunusa Emrea, niti među pjesmama Aşika Yunusa i drugih Yunusa.

¹² Mustafa Tatçı, *Divân-ı İlahiyât, Risâletü'n-Nüşîyye, Aşık Yunus*, 2.c., H Yayınları, İstanbul, 2021, 638.

¹³ Isto, 713-714.

¹⁴ Isto, 625.

¹⁵ Isto, 752.

¹⁶ Isto, 638. U kritičkom izdanju mahlas-bejt glasi: *Yunus vücüdüm pak dirken Cihanda mislün yok dirken Seher vaktinde Hak dirken Bizi de unutma bülbül*; varijacije u drugim prijepisima su u prvom stihu posljednje strofe: *Vaktinde Hakk ili Vakti Hak Hak dirken...*

¹⁷ Isto, 572. *Cümle kuşlar uyanmadan uyan vakt-i seher oldı can gaflete boyanmadan uyan vakt-i seher oldı*

¹⁸ Isto, 49-50.

najcjedenijih pjesnika kod bosanskih derviša. Na jednu drugačiju perspektivu nas je usmjerio Mustafa Tatçı, upravo tumačenjima simbolizma u predajama o Yunusu Emreu, tumačenjima njegovog pjesničkog korpusa, ali i ideje Jedinstva Bitka koju je snažno promicao u svojim stihovima. Naime, ako je Naš Yunus pred Tapdukom – na njegovom pragu poništio jastvo i time dosegnuo visoke duhovne sfere, onda, iako je to iz perspektive egzaktnog znanstvenog utvrđivanja autorstva pogrešno, iz perspektive ideje koju je Yunus promicao, i koja jeste iznad njegovog ljudskog identiteta, on se pojavljuje u sazvučju svih prethodnih i potonjih glasova koji svjedoče Istinu, ostvaruju iskustvo trojnoga lišavanja, poništenja jastva i stapanja u Jednost. Prihvatamo li pravo Yunusa na tvrdnju da u svojoj pročišćenosti govori Istinom, zašto ne prihvatiti i da njegova živa duhovnost – Istina – jednako progovara i kroz Nesimija, i kroz Aşika Yunusa iz Burse i druge Yunuse, i kroz Niyazija Misrija, pa tako i kroz bosanske dervişe-pjesnike poput Kaimije i Ilhamije, pa i Mejlije, Sejfullaha Iblizovića i šejha Sirrije. Yunusa Emrea, Aşika Yunusa, Nesimija i Misrija ovdje posebno ističemo stoga što smo uvidom u džonkove i medžmue uočili najviše pjesama spomenutih autora, upravo uz lokalne bosanske pjesnike poput Kaimije, Ilhamije, šejhova Mejlije, Sirrije i Sejfije. Pored promišljanja tesavvufskih ideja, iskustava duhovnog putovanja i ushita proisteklog iz aška – Istinske ljubavi, otvaranja duhovnih vidika – irfana, osvješćenja Jednosti, osporavanje njihovih ideja kod njihovih suvremenika, ali i potonjih iz reda uleme, izgnanstvo i pogubljenje zajednički su biljezi i biografija bosanskih pjesnika Kaimije i Ilhamije, pa i utemeljitelja hamzevijskog ogranka bajramijskog tarikata Bošnjaka Hamze Balija od kojeg nemamo pisane ostavštine. Iz Yunusovih pjesama saznajemo o Molla Kasimu koji je osporavao šerijatsku utemeljenost Yunusove poezije,¹⁹ da bi kasnije Šejhulislam Ebu Suud Efendi njegovu poeziju proglasio heretičkom, a učenje njegovih ilahija otvorenim kufrom (kufr-i sarih),²⁰ kao što će kadizadelije, a potom i današnje selefije proglašavati heretičkim ideje određenih sufijjskih pjesnika i mislilaca. Kaimiju su

¹⁹ M. Tatçı, *Yunus Emre...*2011, 17-18.

²⁰ Ahmet Akgündüz, "Ebusuud Efendi" u: *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, 365-371; Natuknica o fetvi o Yunusu Emreu prema: M.

najprije osporavali neki njegovi suvremenici, a književni historičari su kasnije odrekli vrijednost njegovoj poeziji i njegovim idejama. Ukazujući na činjenicu da brojnost prijepisa Kaimijinog Varidata potkraj 19. stoljeća nadmašuje ukupan broj rukopisa svih ostalih autora s naših prostora, Bašagić taj fenomen ocjenjuje kao “znak totalnog nerazumijevanja” i “hodžinsku prediku a ne riječ i sud historika”, a za samog Kaimiju veli: “U stvari izražavao je političke nazore, misli i želje ondašnjih *ograničenih, glupih, neobrazovanih i fanatičnih bosanskih derviša i primitivnih masa*”,²¹ Šabanović će kazati: “Bez obzira koliko to izgledalo nevjerovatno, a u isto vrijeme *jadno i žalosno* ipak je činjenica da je najpopularnija duhovna ličnost u evropskom dijelu Osmanskog carstva na kraju 17. stoljeća bio niko drugi nego bosanski derviš-prorok Hasan Kaimi-Baba.”²² Ni Bašagić, a ni Šabanović se u svojim ocjenama ne naslanjaju na Kaimijine stihove i ideje izrečene u njima, ne uspostavljaju vezu Kaimije s njegovim mogućim uzorima, ne argumentiraju svoje stavove oprečnošću Kaimijinih ideja spram općeprihvaćenih estetskih, teoloških, književnohistorijskih ili drugih bitnih kriterija, tako da nam je nejasno na čemu temelje svoje ocjene Kaimijina djela. Podsjetimo još i na halladžovski ili suhraverdijevski

Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebu Suud Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun, İstanbul, 1983.

²¹ Safvet-beg Bašagić, prema: Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, 354.

²² Šabanović, *Književnost Muslimana*, 353.

usud Nesimija²³ i Ilhamije,²⁴ kao i Hamze Balija,²⁵ te izgnanstvo Niyazi-i Misrija²⁶ i Kaimije.²⁷

Premda se ne želimo upuštati u spekulacije da li su i u kojoj mjeri bošnjački pjesnici poznavali pjesnički opus Yunusa Emrea, ovom prilikom usporedit ćemo sadržaje nekolicine stihova Yunusa Emrea s Kaimijinim i Ilhamijinim stihovima:

- 1 *İy dün ü gün Hak isteyen bilmez misin Hak kandadur
Her kandasam anda hâzır kanda bakarsam andadur*
- 2 *İstemegil Hak'ı ırak gönüldedür Hakk'a turak
Sen senligün elden bırak tenden içerü câdadur*²⁸
- 1 *Ti što tragaš za Istinom danonoćno, bez prekida, znaš li gdje je Sveistina?
Kamo god se okrenuo – tu se vidi Sveistina, gdje god da sam, Sveprisutna.*
- 2 *Hakku stanak u srcu je, nemoj tražiti u daljini, ne traži ga gdje j' tuđina
Kad ostaviš svoje jastvo, u dubini duše jasno otkriva se Sveistina*

Kaimi kaže:

*Nefsüñi yok Hakk'ı var bil Hakk'a bir dimek budur
Cümle eşya Halik oldur nur ile şeyde diri*²⁹

²³ Šire vidjeti: Sejjid Imadeddin Nasimi, *Stihovi koji pozivaju na savršenstvo*, Blicdruk, Sarajevo, 2020, 5.

²⁴ Šire vidjeti: Muhamed Hadžijamaković, *Ilhamija – život i djelo*, El-Kalem, Sarajevo, 1991, 18-22.

²⁵ Šire vidjeti: Tayyib Okıç, “Quelques documents inédits concernant les hamzavites” u: *Proceedings of the Twenty Second Congress of Orientalists*, ed. Zeki Velidi Togan, Brill, Leiden, 1957, II, 279-286; N. Clayer, *Mystiques état et société, Les halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours*, Brill, Leiden, 1994, 86-89; Adem Handžić, Muhamed Hadžijahić, “O Progonu Hamzeviya u Bosni 1573 godine”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XX-XXI/1970–71, Sarajevo, 1974, 51-69.

²⁶ Šire v. Baha Dođramacı, *Niyazi-yi Mısrı: Hayatı ve Eserleri*, Kadiođlu Matbaası, Ankara, 1988; Mustafa Kara, *Niyazi-i Mısrı*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1994; M. Tatçı: *Niyazi Mısrı: bogougodnik na svodu nedaća*, sa turskog prevela Amina Šiljak-Jesenko- vić, Connectum, Sarajevo, 2012.

²⁷ Šire vidjeti: Fehim Nametak, “Hasan Kaimija – šejh i pjesnik”, *Šebi arus, godišnjak Tarikatskog centra*, Tarikatski centar, Sarajevo, 1991.

²⁸ M. Tatçı, *Yunus Emre...*2011, 121.

²⁹ Mehmet Uđur Aydın, *Ka'ımî Dıvanı – Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2007, 76-77, b. 4

Znaj da nema tvoga jastva, već postoji Sveistina, i to znači da j' Istina samo jedna i jedina

Tvorac to je sve stvoreno, stvar baš svaka, i on Svjetlom Svojim živi u stvorenom, u stvarima

O znanju i samospoznaji kao temelju znanja Yunus veli:

*‘İlim ‘ilim bilmekdür ‘ilim kendin bilmekdür
Sen kendüni bilmezsin yâ niçe okumakdur³⁰*

*Znanje, znanje je znati samog sebe spoznati
Ako sebe ne spoznaš čemu onda učiti*

a Kaimija:

*Tutdı vatani sen seni tanı
Bil seni anı bakma yabana³¹*

*Uhvatio se domovine, ti spoznaj sam sebe
I to dobro znaj, ne gledaj na stranu (okolo)*

*Sen saña geldüñ özüñi bildüñ
Nakdini alduñ cevher evinde³²*

*Sebi si doşao i svoju bit spoznao
U kući dragulja (suštine) gotovinu si uzeo*

Šta su za Yunusa i Kaimiju dervišluk i njegova formalna obilježja vidimo iz sljedećih stihova:

*Dervişlik didükleri hirkayıla tâc degül
Gönlin dervîş eyleyen hirkaya muhtâc degül*

*Hirkanun ne suçı var sen yolına varmazsan
Vargül yolınca yüri er yolu kalmaç degül³³*

*Nije hrka, tadž derviški ono što dervišluk čini
Ne treba hrka onome što srce dervišem učini*

³⁰M. Tatçı, *Yunus Emre...*2011, str. 144, b. 1.

³¹Mehmet Uğur Aydın, *Ka'imî Dîvani*, str. 86, b. 2.

³²Isto, 83; pjesma s numeracijom 27, b. 6.

³³M. Tatçı, *Yunus Emre, Dîvan...* 188, b. 1-2.

*Šta je kriva tvoja hrka, kad ti putem ne znaš ići
Ovo je put za junake, ne dangube, idi kamo put te vodi*

*Bu tac u hirka nev'-i beşerde
Şeyhlik müridlik ancak tışarda³⁴*

*Ovaj tadž i hrka na ljudskoj vrsti
Şejhlik i muridluk samo su na površini*

O besmrtnosti čovjeka predanog Istinskoj Ljubavi Yunus i Kaimija vele:

*'Âşık öldi diyü salâ virürler
Ölen hayvân durur 'âşıklar ölmez³⁵*

*Eno uče sallu, aşik preselio
Ne umire aşik, hajvan j' biće smrtno*

*Hayvani boğazlatdun oldun sıfat-ı merdan
Merdane ölüm olmaz mülk anlara bu meydan³⁶*

*Ti hajvana ubi, ljudska svojstva dobi
Nema smrti za ljude, ovaj megdan je njihov posjed*

Premda je proteklo više od pola milenija od Yunusa Emrea do Ilhamije, i dvjesto i jednu godinu od Ilhamijine smrti do danas, Yunus u pjesmi koju citiramo u izvorniku i prijevodu, kao i Ilhamija u svojoj poznatoj pjesmi "Čudan zeman nastade"³⁷ definiraju temeljne boljke teških vremena u kojim su oni rođeni i koje ih je izbrusilo u duhovne vitezove, svjetionike zahvaljujući kojima će potonje generacije otkrivati Put.

*İşidün iy ulular âhir zamân olısar
Sag müsülmân seyrekdür ol da gümân olısar*

*Dânişmend okur dutmaz derviş yolın gözetmez
Bu halk ögüt işitmez ne sarp zamân olısar*

³⁴ Mehmet Uğur Aydın, *Ka'imî Dîvanı...* pjesma pod brojem 30, bejt 26, 91.

³⁵ M. Tatçı, *Yunus Emre...*2011, pjesma pod brojem 113, bejt 8, 157.

³⁶ Mehmet Uğur Aydın, *Ka'imî Dîvanı*, pjesma pod brojem 173, b. 13, 337.

³⁷ Budući da je ova Ilhamijina pjesma naširoko poznata, ne smatramo potrebnim prenositi je i u ovom tekstu.

*Gitdi begler mürveti binmişler birer ati
Yidügi yohsul eti içdügi kan olisar*

*Ya'ni er gelmiş erden elini çekmiş şerden
Deccâl kopisar yirden âhir zamân olisar*

*Aceb mahlûk irişdi göz yumuban dürişdi
Helâl harâm karışdı assı-ziyân olisar*

*Birbirne yavuz sanur itdüğün kala sanur
Yarın mahşer güninde işi beyân olisar*

*İy Yûnus imdi senün 'ışkula geçsün günün
Sevdüğün kişi senün cânuna cân olisar'³⁸*

*Velikani, počujte, ahir-zaman već je zar
Rijetkost pravi musliman, i sumnjivo je l' dobar*

*Ućen znanje ne štuje, derviš Putem nemaran
Narod savjet ne čuje, mućan vakat, i oštar*

*Nesta plemstvu ljudskosti, svaki ata uzjaši
Hrane se sirotinjom, krv im piju iz damar'*

*Ko je junak od soja taj se kloni svakog zla
Kijametski alamet, hoće Dedždžal doći zar*

*Čudan mahluk prispio, i na svašta žmirio
Halal-haram pobrkan, izjeo je fajdu ćar*

*Jedni drugim zlo misle, misle grade tvrđave
Na mahşeru sutra će biti jasna svaka stvar*

*Ej, Yunuse, sada ti u ašku provedi dan
Nek ti Onaj kog voliš duši bude žića dar*

³⁸M. Tatçı, *Yunus Emre...*2011, pjesma pod brojem 60, 124-125.

OUR YUNUS/JUNUS: YUNUS EMRE, AŞIK YUNUS AND THE BOSNIAN DERVISHES ON THE PATH OF YUNUS

Summary

Starting from the narrative on the popularity of both the person and the poetry of Yunus Emre (13th century) among Bosnian dervishes, in order to determine whether and to what extent Yunus Emre was indeed popular in our region, we first examined the different variants of manuscript copies of the nasheeds with the *mahlas* (pen name) Yunus Emre recited in the tekkes of Sarajevo until the 21st century, and then we examined manuscript catalogues as well as *majmū'a* and *jung* copies preserved in manuscript collections. We thus found a negligible number of Emre's poems and an incomplete copy of Misri's commentary of Yunus's *shathiye* poem "Çık dum erik dalna", and that these manuscripts mainly included variants of poems by Yunus Emre's followers, poets who had used the *mahlas* Yunus, primarily Aşık Yunus of Bursa. However, it was particularly interesting to note the similarity of ideas and messages present in poems by Yunus Emre and those authored by Bosnian tekke poets such as Hasan Kaimija and Abdulvehab İlhamija, which led us to consider the "indirect presence" of Emre in the style and verse of local dervish-poets.

Keywords: Yunus Emre, Aşık Yunus, Hasan Kaimija, Abdulvehab İlhamija, nasheed, *jung*, *majmū'a*

Literatura

- Akgündüz, Ahmet, "Ebusuud Efendi" u: *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, 365-371.
- Aydın, Mehmet Uğur, *Ka'ımî Dîvânı – Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2007.
- Clayer, N., *Mystiques état et société, Les halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours*, Brill, Leiden, 1994.

- Doğramacı, Baha, *Niyazi-yi Mısri: Hayatı ve Eserleri*, Kadıoğlu Matbaası, Ankara, 1988.
- Düzdağ, Ertuğrul M., *Şeyhülislam Ebu Suud Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun, İstanbul, 1983.
- Filan, Kerima, *Turski jezik u Bosni*, Connectum, Sarajevo, 2017.
- Hadžijamaković, Muhamed, *Ilhamija – život i djelo*, El-Kalem, Sarajevo, 1991.
- Handžić, Adem; Hadžijahić, Muhamed, “O Progonu Hamzeviya u Bosni 1573. godine”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XX-XXI/1970–71, Sarajevo, 1974, 51-69.
- Kara, Mustafa, *Niyazi-i Mısri*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1994.
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, obradio: Fehim Nametak, Svezak četvrti, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – Al-Furqān – Fondacija za islamsko naslijeđe London, Sarajevo – London, 1998.
- Nametak, Fehim, “Hasan Kaimija – šejh i pjesnik”, *Šebi arus, godišnjak Tarikatskog centra*, Tarikatski centar, Sarajevo, 1991.
- Nasimi, Sejjid Imadeddin, *Stihovi koji pozivaju na savršenstvo*, Blicdruk, Sarajevo, 2020.
- Okiç, Tayyib, “Quelques documents inédits concernant les hamzavites” u: *Proceedings of the Twenty Second Congress of Orientalists*, ed. A. Zeki, Velidi Togan, II, Brill, Leiden, 1957, 279-286.
- Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.
- Tatçı, Mustafa, *Aşık Yunus ve diğer Yunusların Şiirleri*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1991.
- Tatçı, M., *Niyazi Mısri Bogougodnik na svodu nedaća*, sa turskog prevela Amina Šiljak-Jesenković, Connectum, Sarajevo, 2012.
- Tatçı, M., *Yunus Emre Divanı – Tenkitli Metin*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.
- Tatçı, M., *Yunus Emre ile Aşk yolculuğu Hayatı ve Seçme Şiirleri*, H Yayınları, İstanbul, 2015.
- Tatçı, M., *Yunus Emre, Divan Risaletü'n Nüşhiye*, H Yayınları, II baskı, İstanbul, 2011.
- Tatçı, M., *Divân-ı İlahiyât, Risaletü'n-Nüşhiyye, Aşık Yunus*, H Yayınları, İstanbul, 2021.
- Tatçı, M., *Jezik Ljubavi: Yunus Emre*, prijevod sa turskog: dr. Amina Šiljak-Jesenković, Predsjedništvo Kulturnog Centra Atatürk, Ankara, 2021.
- Tatçı, M., *Yunus Emre Divan: Risalet'ün-Nüşhiyye*, H Yayınları, İstanbul, 2008.
- Trako, Salih; Gazić, Lejla, *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta: lijepa književnost*, Posebna izdanja XX, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1997.